

УДК 349.4

О. В. ГАФУРОВА

Олена Вікторівна Гафурова, доктор юридичних наук, доцент Національного університету біоресурсів і природокористування України

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Особисте селянське господарство (далі – ОСГ), що ведеться спільно членами сім'ї або родини на засадах їх особистої трудової участі, є основою сільськогосподарського виробництва та селянського способу життя. Слід погодитися із думкою, що такі господарства відіграють суттєву роль у забезпеченні сталого розвитку сільських територій, оскільки є не лише джерелом для поповнення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а й необхідною умовою збереження історичних традицій, сільського способу життя, побуту та культури селянської сім'ї¹. На жаль, в українському законодавстві прослідковується чітка тенденція до поступового згортання державної підтримки ОСГ. Так, Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015р., затвердженою постановою КМУ від 19 вересня 2007 р. № 1158, ще передбачається ряд заходів, спрямованих на розвиток цієї форми господарської діяльності на селі. Але в Концепції розвитку сільських територій, схваленої розпорядженням КМУ від 23 вересня 2015 р. № 995, ОСГ жодного разу не згадуються. З одного боку аналізуються причини виникнення проблеми розвитку сільських територій, звертається увага на обмеженість можливостей сільського населення для підвищення рівня своїх доходів; несприятливе податкове середовище, неефективність економічних важелів сприяння розвитку підприємництва на селі з боку держави, з іншого – передбачається, що в результаті реалізації цієї Концепції буде збільшено частки доходів сільських домогосподарств від провадження підприємницької діяльності та самозайнятості до 15 %. Той факт, що домогосподарства переважно складаються із членів ОСГ, які є виробниками сільськогосподарської продукції, дає підстави стверджувати, що саме останніх планується залучити до підприємницької діяльності. На ліквідацію ОСГ був спрямований і проект Закону України від 23 грудня 2014 р. № 1599 «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств»². У ньому передбачалося, що члени ОСГ зобов'язані набути статус суб'єкта підприємницької діяльності – виробника сільськогосподарської продукції в разі необхідності реалізовувати надлишки виробленої продукції на ринках (п. 1 Р. II). Таким шляхом планувалося збільшити базу податкових надходжень до відповідних бюджетів, на що звертав увагу Г. С. Корнієнко³. До того ж у науковій літературі висловлюється думка, що у сучасних умовах України основним джерелом створення сімейних ферм є ОСГ, які вирощують сільськогосподарську продукцію не тільки для власного споживання, а реалізують значну її частину на ринку⁴. Зважаючи на вказане, необхідно визначити правові ознаки сучасних ОСГ та з'ясувати, наскільки можливими та доцільними є подібні нововведення.

Теоретичною базою для написання статті стали наукові роботи таких українських та зарубіжних вчених, як: І. П. Кузьмич, П. Ф. Кулинич, В. І. Лебідь, В. В. Носік, А. М. Статівка, Н. І. Титова, А. А. Хвасенко, В. Ю. Уркевич, В. В. Устокова В. В. Янчук та інші.

Мета даної статті – дослідити правові ознаки сучасних ОСГ, зміни у їх правовому становищі та визначити основні тенденції їх розвитку.

Переходячи до викладу основної частини дослідження, необхідно зазначити, що ОСГ – одна з найбільш розповсюджених форм господарської діяльності сільського населення, основною метою якої є задоволення особистих потреб його членів. Так, за даними Державної служби статистики України, у сільських населених пунктах, що знаходяться в підпорядкуванні сільських, селищних і міських рад, на 1 січня 2016 р. зареєстровано 4,1 млн ОСГ – домогосподарств, членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням «для ведення ОСГ»⁵. Видозмінюючись від селянського подвір'я, одноосібного господарства, особистого підсобного господарства колгоспного двору до ОСГ, із часом воно не втратило свого основного призначення – забезпечення як фізичного, так і духовного життя селянина. Крім того, ці господарства вносять значний вклад у забезпечення продовольчої безпеки країни. Зокрема, на сьогоднішній

день, в ОСГ утримується 66 % поголів'я великої рогатої худоби⁶. Вказані цифри дають підстави стверджувати, що саме ці господарства є основними виробниками тваринницької продукції в Україні. Що ж стосується виробництва сільськогосподарських культур, то у 2015 р. в ОСГ вироблялося картоплі майже 98 %; овочів – 86 % та приблизно стільки ж плодів і ягід (81 %); зернових та зернобобових – 22 %; винограду – 48 %⁷. Таким чином, ОСГ займають достойне місце серед виробників сільськогосподарської продукції. Але, останні 10–15 років науковці все частіше звертають увагу на те, що «при такому значному обсязі сільськогосподарської продукції (яка виробляється в ОСГ – примітка авт.), вона практично набуває досить значного товарного характеру, що не узгоджується з юридичною природою суб'єктів некомерційної господарської діяльності»⁸. Забуваючи при цьому, що за радянських часів у особистих підсобних господарствах колгоспників також вироблялася товарна сільськогосподарська продукція. Цікаві цифри наводить у своєму дослідженні О. В. Тарханов, вказуючи, наприклад, що до середини 1930-х рр. такі господарства забезпечили виробництво 40 % валової продукції сільського господарства і від 1/2 до 2/3 продукції тваринництва⁹. У радянській аграрно-правовій науці навіть наголошувалося, що підсобне господарство колгоспного двору є не тільки споживчим, а й товарним, оскільки його продукція споживається не тільки в середині господарства, а також реалізується колгоспниками¹⁰.

Традиційно ОСГ розглядають як форму сільськогосподарського виробництва, що здійснюється фізичними особами, які перебувають у сімейно-родинних відносинах та спільно ведуть таке господарство з метою задоволення власних потреб та отримання додаткових прибутків. Особливо у науковій літературі наголошується на некомерційному, підсобному характері виробництва¹¹ та вторинному характері зайнятості¹² в таких господарствах. Саме із виділенням останніх ознак на практиці пов'язана найбільша кількість питань. За радянських часів підсобний характер ОСГ був обумовлений обов'язковою участю селян у суспільному виробництві. За роки незалежності, коли особливо гостро стояла проблема безробіття, такі господарства стали практично єдиним місцем застосування сільськогосподарської праці та джерелом прибутків для їх власників, втрачаючи підсобний характер з об'єктивних причин. Це дало підстави А. А. Хвасенко зазначити, що для громадян, не зайнятих у суспільному виробництві, ведення ОСГ є основним джерелом їх доходів, і додатковим – для тих, що знаходяться в трудових або членських відносинах з підприємствами, організаціями, установами або мають право на отримання пенсії та іншої соціальної допомоги¹³. Аналогічної точки зору дотримується і В. І. Лебідь, розуміючи під ОСГ урегульований нормами права вид самостійної господарської діяльності, яка здійснюється з метою виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, одержання постійних (додаткових або основних) прибутків¹⁴. У Законі України від 15 травня 2003 р. «Про особисте селянське господарство» також не встановлено будь-яких вимог для збереження підсобного характеру діяльності ОСГ. Це, як слушно зазначає І. П. Кузьмич, істотно розширює права і можливості громадян у сфері сільськогосподарського виробництва¹⁵.

Що ж стосується такої ознаки ОСГ, як його переважно споживчий характер, то вказаний Закон дозволяє здійснювати цю діяльність лише з метою задоволення особистих потреб членів ОСГ шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використання майна такого господарства, у т.ч. й у сфері сільського зеленого туризму (ст. 1). Подібні норми містяться і у законодавстві Росії та Білорусі¹⁶. Тим не менш, на думку О. О. Погрібного, законодавець відхилився від розуміння певної форми ведення сільськогосподарського виробництва як діяльності, спрямованої на задоволення виключно особистих потреб, і доходи від якої не є основними для членів певного господарства¹⁷.

Розглянемо, чи дійсно ОСГ втратили свій споживчий характер. Адже, як зазначалось вище, їм дозволяється реалізовувати лише надлишки сільськогосподарської продукції. По суті тільки ця продукція стає товарною, адже виробляється на продаж. Крім того, обсяг її реалізації законодавством обмежується. Так, ПКУ передбачено, що прибутки, отримані членами ОСГ від реалізації сільськогосподарської продукції, не оподатковуються податком з доходів фізичних осіб за наступних умов: 1) якщо вона вирослена, відгодована, виловлена, зібрана, виготовлена, вироблена, оброблена та/або перероблена безпосередньо фізичною особою на земельних ділянках ОСГ та/або земельних частках (паях), виділених в натурі (на місцевості), сукупний розмір яких не перевищує 2 га (п. 165.1.24 ПКУ); 2) якщо сума доходу, отриманого сукупно за рік при продажу власної продукції тваринництва груп 1–5, 15, 16 та 41 УКТ ЗЕД, не перевищує 100 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року (п. 165.1.24 ПКУ). Таким чином, законодавець практично встановлює мінімальний рівень доходів членів ОСГ та зобов'язує їх сплачувати податки у разі порушення вказаних умов. Відповідно реалізація надлишків сільськогосподарської продукції членами ОСГ у встановлених межах не пов'язується із обов'язковим набуттям ними статусу сільськогосподарських товаровиробників – суб'єктів підприємницької діяльності. Враховуючи вказане, слід погодитися із російською дослідницею В. В. Устюковою, яка зазначає, що факт здійснення в особистих підсобних господарствах (за російським законодавством – примітка наша) виробництва значного обсягу сільськогосподарської продукції не впливає на характеристику цих господарств як підсобних, споживчих. Більшість з них ведеться для задоволення власних потреб сімей у продовольстві. Товарний характер має лише частина продукції, але і в цьому випадку отримані доходи спрямовуються не на комерційні цілі, а на особисте (сімейне) споживання¹⁸. Дійсно, частка доходу від сільськогосподарської діяльності в загальному доході сільських домогосподарств продовжує зменшуватись: з 29,9 % у 2000 р. до 10,6 % у 2013 році. Дохід на душу населення 23 % сільських домогосподарств є нижчим від мінімального прожиткового мінімуму. Рівень бідності в сільській місцевості в 1,7 разів вищий, ніж у містах. З точки зору умов життя, відсоток бідних сільських

домогосподарств становить 39 %¹⁹. Таким чином, навіть виробляючи сільськогосподарську продукцію та реалізуючи її надлишки, переважна більшість ОСГ не в змозі забезпечити своїх членів належним рівнем доходів.

Крім того, сьогодні неможливо говорити про вторинний характер зайнятості в ОСГ. Адже за законодавством України члени ОСГ, які самостійно забезпечують себе роботою, належать до зайнятого населення (п. 1 ст. 4 Закону України від 5 липня 2012 р. «Про зайнятість населення») за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною (ст. 8 Закону України «Про особисте селянське господарство»). Таким чином, Верховна Рада України юридично визнала зайнятими всіх селян, які ведуть ОСГ і не працюють на підставі трудового договору, незалежно від рівня дохідності таких господарств, що позбавляє їх можливості набути статусу безробітних та отримувати допомогу по безробіттю²⁰.

Ще однією обов'язковою ознакою вказаного господарства вважалася наявність земельної ділянки для ведення ОСГ. При чому, як слушно зазначала Т. О. Коваленко, розмежування сфери дії Законів України «Про особисте селянське господарство» (дія Закону поширюється на фізичних осіб, яким у встановленому законом порядку передано у власність або оренду земельні ділянки для ведення ОСГ (ст. 2) та «Про фермерське господарство» (дія Закону не поширюється на громадян, які ведуть ОСГ (ст. 2) дозволяло провести диференціацію правових режимів земельних ділянок для ведення таких господарств з метою подолання юридичних колізій правових норм чи земельних прав громадян²¹. Але подальший розвиток аграрного та земельного законодавства спрямований на поступове об'єднання таких видів використання земель сільськогосподарського призначення, як «для ведення ОСГ, товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства (далі – ФГ)». Так, з прийняттям Закону України від 12 лютого 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляції)» ситуація кардинально змінилася. До Земельного кодексу України та Закону України «Про особисте селянське господарство» було внесено зміни, згідно з якими: земельні ділянки, призначені для ведення ОСГ, можуть передаватися громадянами в користування юридичним особам України і використовуватися ними для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, ФГ без зміни цільового призначення цих земельних ділянок (ст. 33 ЗКУ); земельні ділянки ОСГ можуть використовуватися для ОСГ, товарного сільськогосподарського виробництва, ФГ та передбачена можливість передавати земельні ділянки ОСГ в оренду не тільки фізичним, а й юридичним особам (ст.ст. 5, 7 Закону України «Про особисте селянське господарство»). Більше того, Законом України від 31 березня 2016 р. «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» передбачена можливість ведення ФГ на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення ФГ, товарного сільськогосподарського виробництва, ОСГ, відповідно до закону (п. 1 р. І). Враховуючи, що відчуження і зміна цільового призначення земельних ділянок для ведення ОСГ у розмірі не більше 2 га (крім земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв)) законодавством не заборонене, можливим стає на законних підставах укладення будь-яких договорів, спрямованих на відчуження земельних ділянок для ведення ОСГ. Причому їх законними покупцями можуть ставати як фізичні особи – підприємці (сімейні фермерські господарства), так і юридичні особи (сімейні фермерські господарства та фермерські господарства без статусу сімейних тощо), які здійснюють підприємницьку діяльність шляхом виробництва товарної сільськогосподарської продукції. Вказане сприятиме поступовому зменшенню кількості земельних ділянок, що використовуються для ведення ОСГ, а також може стати однією з підстав для визнання членів ОСГ фізичними особами – підприємцями.

Взагалі ж Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» створює умови для наближення правового становища сімейного ФГ, організованого на основі діяльності фізичної особи – підприємця, до правового становища ОСГ. На думку Г. С. Корнієнка, такі зміни до Закону не тільки вносять плутанину до визначення ФГ, а й сприяють ототожненню його з ОСГ²². Хоча мета діяльності вказаних господарств є різною (в ОСГ – це задоволення особистих потреб членів; у ФГ – отримання прибутку), але засоби її досягнення не надто відрізняються: для ОСГ – це здійснення виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, а також реалізація її надлишків; для ФГ – виробництво товарної сільськогосподарської продукції, здійснення її переробки та реалізації. Тобто, в обох випадках – це реалізація товарної сільськогосподарської продукції. Слід зазначити також, що сімейне ФГ, організоване на основі діяльності фізичної особи – підприємця, характеризується практично тими ж самими ознаками, що і ОСГ: використання праці членів господарства, якими є члени однієї сім'ї відповідно до ст. 3 ЗКУ (використання найманої праці у виключних випадках (п. 5 ст. 1 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про фермерське господарство»), а також використання земель сільськогосподарського призначення, у т.ч. і для ведення ОСГ.

Наявність у різних законах однакових правових приписів щодо створення, як форми господарської діяльності (ОСГ), так і суб'єкта господарської діяльності – фізичної особи-підприємця (сімейне ФГ) вимагає подальшої уніфікації вказаних правовідносин. Яким шляхом піде законодавець, здогадатися не важко, адже у намаганні розширити базу оподаткування та запровадити європейську модель сільського господарства, сімейне фермерство, держава сприятиме поступовій перереєстрації ОСГ у сімейні ФГ²³. Опосередковано про такі наміри свідчить і проект Єдиної комплексної стратегії та плану дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки, розроблений Мінагрополітики та продовольства України²⁴. У ньому ОСГ розглядаються як «малі сільськогосподарські виробники» поряд з ФГ сімейного

Резюме

Гафурова О. В. Проблеми правового регулювання діяльності особистих селянських господарств.

У статті досліджено правові ознаки сучасних ОСГ. Автор порівнює правове становище ОСГ та фермерського господарства, організованого на основі діяльності фізичної особи – підприємця та визначає основні тенденції їх розвитку.

Ключові слова: особисте селянське господарство, виробництво сільськогосподарської продукції, земельні ділянки, сімейне фермерське господарство.

Резюме

Гафурова Е. В. Проблемы правового регулирования деятельности личных крестьянских хозяйств.

В статье исследованы правовые признаки современных ЛКХ. Автор сравнивает правовое положение ЛКХ и фермерского хозяйства, организованного на основе деятельности физического лица – предпринимателя и определяет основные тенденции их развития.

Личное крестьянское хозяйство, производство сельскохозяйственной продукции, земельные участки, семейное фермерское хозяйство.

Summary

Gafurova O. Problems of legal regulation of personal peasant farms activity.

The legal features of modern personal peasant farms have been researched in the article. The author compares the legal status of the personal peasant farms and farming, organized on the basis of the activities of an individual – entrepreneur and identifies main trends of their development.

Key words: personal peasant farms; agricultural production; land parts; family farm.

УДК 349.417

Н. В. БОНДАРЧУК, І. О. СТУЖУК

Наталія Валеріївна Бондарчук, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Житомирського національного агроекологічного університету

Ірина Олексіївна Стужук, студентка IV курсу Житомирського національного агроекологічного університету

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СТВОРЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ В УКРАЇНІ

Сьогодні надзвичайно актуальними є питання щодо працевлаштування, вирішення проблеми безробіття населення України. Згідно із даними Державної служби зайнятості, станом на 1 липня 2016 р. статус безробітного мали 388,9 тисяч чоловік. Одним із шляхів вирішення даної проблеми є створення індустріальних парків, оскільки вони допоможуть модернізувати економіку через залучення іноземних інвестицій, тим самим забезпечивши високий рівень зайнятості населення. Наразі в суспільстві, у владі тривають дискусії щодо доцільності створення індустріальних парків, тому дане питання залишається відкритим як на теоретичному, так і на прикладному рівнях. Враховуючи сучасний стан розвитку національної економіки, питання, пов'язані зі створенням індустріальних парків, дуже важливі, оскільки будівництво індустріальних парків є одним із інструментів залучення додаткових іноземних інвестицій. Створення сприятливих умов для залучення інвестицій є основою економічного розвитку будь-якої країни світу, оскільки допомагає розвинути інфраструктуру, відкрити нові та модернізувати існуючі підприємства, запровадити інноваційні технології, створити робочі місця та підвищити конкурентоспроможність економіки.

Питання, пов'язані зі створенням та функціонуванням індустріальних парків, досліджували такі вчені: В. Чорна, Ю. Чириченко, О. Котко, Л. Малюта, Ю. Романов, Н. Гальчинська, С. Левченко, І. Шелковий, О. Кузьменко, В. Поєдинок, Н. Плохотнюк, І. Підоричева, Н. Осадча, Н. Рудь, Ю. Гнускова, О. Марчук, О. Єгорова, В. Вакулєнко, О. Молдован, О. Сахілова, І. Головка та інші.

З 4 вересня 2012 р. набрав чинності Закон України «Про індустріальні парки», який визначає порядок створення та експлуатації індустріальних парків, що повинно привести до економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності територій, активізації інвестиційної та інноваційної діяльності, а також створення нових робочих місць¹.

Закон України «Про індустріальні парки» дає нам законодавче визначення поняття індустріального парку: це визначена ініціатором створення індустріального парку згідно з містобудівною документацією та